

Mõök ja leek

Pedro Krusten Ella Ilbakust

Piret Noorhani

■ “Noh, näed, ikka seesama: Ilbak on eestlastele võõras ja vastuvõtmatu, nõnda oli Ilbaku tants, nõnda on see, mis minul oleks sulega ütelda.” Nõnda kirjutab Ella Ilbak Pedro Krustenile 28. juunil 1970,¹ tsiteerides üht teist kirja ühele teisele sõbrale. Aastatega kuhjunud kibedus oli end taas tunda andnud seoses E. Ilbaku raamatu “Kumisev kannel” tagasilükkamisega Eesti Kirjanike Kooperatiivi poolt.² P. Krusten manitseb ja lohutab: “Ma tean, teil on olnud kibedaid kogemusi, aga kui mõni riigivanema adjutant matslikult käitub, mõni tegelinski ebaktiiliselt esineb, mõni daam oma nõmedust näitab, ega seda ei saa üldistada. Need on ikkagi üksikjuhtumid, millega kunstiinimesel võib iga rahva juures tegemist olla. Ei, Ella Ilbak, eestlane tunneb uhkust teie üle ja nimetab teid võõrale eesti kunsti ühe haledama tähena.”³

Ella Ilbak on üks neist, kes on oma loomingu üritanud imet tabada, kuid kes ei leidnud kodumaal ametlikku austust ega üldrahvalikku tunnustust. Kas ja kuivõrd peakski kunstnik neid ihalema? Kellele kunstnik loob ja miks? Kes on oma, kes

võõras? Kõige selle üle arutleb Ella Ilbak sageli nii oma raamatuis kui ka kirjades: “Aga ma olen täiesti vaba sellest tundest, et keegi või Eesti on mulle “võlgu” midagi... [– – –] Muud tunnet ei ole, kui et su peod on täis seda parimat, mis sul on – oma südameverd ja tunnetust – ulatad seda... ja seda ei ole vaja. Muud midagi. Kui inimene teist ei mõista, armas Krusten, ega see ei ole mittemõistja viga. Ei ole viga. Veel vähem paha tahe... Ta ei mõista, ei näe. See on nõnda, paratamata, ta pole selles süüdi... [– – –] Mis on siin su vilets nimi või su vildak isik – jumalukene... India mõtteviisis pannakse suurt rõhku sellele, et inimene saaks teadlikuks oma “mina” suhtes, teadlikuks, kuidas see teda orjastab, naeruvääristab, kammitsais hoiab.”⁴

Ella Ilbak (1895–1997) ja Pedro Krusten (1897–1987) tutvusid 1957. aasta aprillis New Yorgis. Kulus aastaid, kuni P. Krusteni initsiatiivil sai 1970. aastal nende vahel alguse kirjavahetus, mille põhjal valmis P. Krusteni raamatukäsikiri “Leek ja mõök. Juttu Ella Ilbakuga”. 1999. aastal jõudis see koos originaalkirjadega Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolisesse arhiivi – saatjaks P. Krusteni lesk Edla Krusten. Käsikiri kannab märkust, mille kohaselt P. Krusten ei soovinud selle avaldamist E. Ilbaku eluajal. Avaldamist väärib see aga kindlasti, sest tegemist on legendaarse eesti tantsijatari, isikupärase stiiliga kirjaniku ning suveräänse mõtleja Ella Ilbaku ilmeka portreega.

¹ Nii see kui ka kõik ülejäänud tsiteeritavad kirjad asuvad Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA reg. 1999/144).

² “Kumisev kannel” ilmus lõpuks New Yorgis 1966. a.

³ Tsiteeritud P. Krusteni käsikirjast “Mõök ja leek”. EKLA reg. 1999/144.

⁴ E. Ilbak kirjutas 4. augustil 1970. EKLA reg. 1999/144.

Pedro Krusten

Ella Ilbak

P. Krusten märgib, et E. Ilbak armastas kirjutada kirju. See on tõsi. E. Ilbaku personaalkogu Tartu Instituudi Arhiivis Torontos annab aimu tema kontaktide rohkusest, elavusest ja rahvusvahelisest haardest. E. Ilbaku kirjad on pikad, hoogsad ja raskesti loetavad – keerulise ja tõtliku käekirja pärast. Neis on küllaga nii filosoofilisi arutlusi kui ka emotsioone, mida märgistavad ohtrad hüüumärgid, punktiirid, allakriipsutused. Seesugune kirjavahemärgistus meenutab viisi, kuidas heliloojad kasutavad tempomärke jm. – abistamaks partituuri interpreteerijat teose dünaamika, intensiivsuse ja meeleolude tabamisel. E. Ilbaku kirjades väljendub tema loomuse spontaansus ja intensiivsus – see, mida temaga isiklikult kokku puutunud on meenutanud.

Ella Ilbaku hoog tundub ehk talitsetum P. Krusteni vahendusel – “Mõõk ja leek” ei esita E. Ilbaku kirju tervikuna, vaid valikuliselt, lühendatuna. Samas kasutatakse aga muudki, täiendavat mälestuslikku materjali. Nõnda on tegemist eelkõige ikkagi P. Krusteni raamatuga E. Ilbakust, mitte kirjavahetuse publikatsiooniga. Tervikuna vääriskid avaldamist aga mõlemad, nii P. Krusteni käsikiri kui ka originaalne kirjavahetus. Loodetavasti teostub nendest ideedest tulevikus vähemalt üks. Seniks pakkuge põgusaks tutvumiseks algusosa P. Krusteni seni ilmunuta mälestusteosel, mis keskendub peamiselt küll Ella Ilbaku isikule, kuid kõneleb samas ka autorist enesest.

Ma ei pidanud seda patuks: vahtisin jutluse ajal üht naist. Ta kandis omapärase fassongiga laia musta kübarat, mida ma lähemalt kirjeldada ei oska, kuid mis pani mind mõtlema, et sellel on vist veel Pariisi hõngu juures. Õlgadel oli tal tumedat värvi mantel. See tundus talvisena kevadises helguses, mis seisis akna taga üleni valgetes õites kontpuuga ja piüdis läbi värviliste klaaside kirikussegi tungida.

Daam oli tulnud New Yorgist, kus kevad on vähemalt paar nädalat hilisem kui Washingtonis. Nendel seal *dogwood*⁵ veel ei õitse, mõtlesin ma.

Õpetaja Uno Plank⁶ alustas palmipuudepüha jutlust sõnadega: “Otsekui hirm kisen dab...” Juhtsõnad ei olnud juhuslikud. Samad sõnad on pealkirjaks raamatule, mälestuskogule, mille autor istus altari ees esireas.⁷ Oli 14. aprill 1957. aastal. Nägin sel päeval Ella Ilbakut esimest korda. Andnud eelmisel õhtul tantsuetenduse Baltimore’is, oli ta tulnud külla ka naaberlinna eestlastele.

Vaatasin teda Markuse koguduse väikeses kirikus ja kuulasin ta häält. Ilmselt usu lisele elamusele andunudult laulis ühes kogudusega koraali ja ta üsna ulatusliku kandvusega hääl kostis teiste hulgast välja. Hiljem ta võttis osa armulauast, heites sel puhul mantli õlgadelt ja vabastades soengu peakattest.

Pärast istusime kiriku keldris, seltskondlikus ruumis, kohvilauas. Sain temaga tuttavaks. Nippisime ja näppisime jutukest siit ja sealt kuni Ella Ilbak viis selle ühele delikaatsele teemale. Ütles, et äsja New Yorgis toimunud kirjandusõhtul rõhutas Aleksis Rannit vormi tähtsust sisu ees. Sisu võib kaduda, vorm aga jääb. Ilbak ei olnud sellega nõus. Tal oli oma seisukoht ja ta tuli sellega välja. Mulle ei olnud see uudiseks. “Kunstiteosel on vorm vaid vahend, mitte siht,” ütleb ta juba oma “Hirves”.⁸

Mis jääb tantsukunsti puhul järele sisust? Mis vormist? Mõte tuli pähe, aga sinna see jäigi, sest ma ei usaldanud seda lagedale tuua. Veelgi enam tahtsin ainuüksi endale pidada mõtet: ta on ju nüüd juba seitsmekümnendates aastates, aga tantsib ikka veel. Viibib praegu turneel. Siin võivad teda varitseda ohud, millest ta ise ehk ei olegi teadlik. Tantsu instrument, nagu ta keha nimetab, võib ju selles eas laval näidata vananemismärke. Kindlasti hakkavad need siis publikule silma, eriti meestele. Ka on ju niisugune võimalus, et tantsud, mis kahekümnendate aastate algul olid revolutsioonilised, tunduvad tänapäeval aegunuina.

Siin on mul paras koht märkida, et mina ei tea tantsukunstist midagi. Aga mul on sealt kohvilauast üks foto, mida ma veel täna vaatasin. See näitab teda üsna nooruslikuna, vaimse ilmega kauni naisena. Kahju siiski, et ma teda ta viimasel turneel laval ei näinud.

* * *

Ma ei taha hakata alla käima, vaid lahkun otse tipult. Umbes niiviisi ütles balletitäht Alexandra Danilova⁹ oma viimasel esinemisel Washingtonis.

Käisin ta lahkumisõhtul. Ma ei olnud teda varem näinud, kuid ta tants oli mulle nauditavaks elamuseks. Arvustajad märkisid, et ta püsib samal kõrgusel, kus nad olid teda näinud paarkümmend aastat tagasi.

Seal tuli mulle Ilbak jälle meelde.

* * *

⁵ Kontpuu (ingl. k.)

⁶ Uno Plank (1902–2001) oli 1953–1972 EELK Baltimore’i ja Washingtoni koguduste õpetaja, seejärel Baltimore’i Eesti Kooli õpetaja ning ususaadete toimetaja Ameerika Hääle raadiojaamas.

⁷ E. Ilbak. Otsekui hirm kisen dab... Mälestusi ja tõekspidamisi. EKK, Lund, 1953.

⁸ E. Ilbak kirjutab: “Kunstiteose mõte on sügavamal kui näiline pind. Kunstiteosel on vorm vaid vahend ja mitte siht. Ta loob tunde, emotsiooni, mis viib elu ja surma valda, sinna valda, mis on sama igal ajal, igal pool. Kunstitudja meel ei otsi seda, mis meelitab, vaid seda, mis elavaks teeb.” (Otsekui hirm kisen dab, lk. 50)

⁹ Alexandra Danilova (1904–1997) – Peterburist pärit baleriin, kes 1940. aastal asus elama USA-sse. On teinud koostööd George Balanchine’i, Sergei Djagilevi ja Frederic Frankliniga.

Ta jätkas oma turneed.

Loeme ajalehest “Meie Elu” ta esinemise kohta 1. novembril 1957 Montrealis järgmist: “Need jalad, mis olid korduvalt üle libisenud üle riigiooperite pehmete vaipade, leppisid seekord külma puupõrandaga, sest kahesajapealine vaatajaskond oli ju puha kaasmaalastest, kellele Ella Ilbak ei tähendanud mitte ainult ühekordset esinemist, vaid üht hiilgavamat peatükki eesti tantsukunsti võidukäigust. Ja sellekohaselt valitseski publikus algul otse kiriklikult tõsine meeleolu...”

... Peagi soojenes käteplagin korduvaiks väljakutseiks, mis ei tahtnud lõppeda traditsioonilise viimase numbri “Leegi” lõppedes. Preili Ilbaku fenomenaalne käte tehnika “Loitsus”, “Leegis”, “Kaebuses” ja mujalgi sulatas kardetava aastate vahemaa neile, keda mälestus võis tagasi kanda kodumaa lavadel nähtud Ilbakuni. Ja noorem supõlv oli haaratud-üllatunud sellest hingesstatud ilu teenimise printsiibist, mida hooivas tantsitari igast liigutusest – midagi haruldast tänapäeva asjaliku virtuositeedi kultuse ajastul.”¹⁰

Olen kuulnud ka teissuguseid hääli. On neid, kes ütlevad, et ta ei oleks pidanud seda turneed enam tegema.

Tundes oma erakordselt suurt vaimset jõudu, ei saanud ta kõhklema jääda ajalise piiri ees, mille aastad ehk olid nagu märkamatult ette tõmmanud füüsilisel alal. Kui üritatakse midagi väljaspool oma piire, siis on ka ebaõnnestumine sangarlus. Seda on ütelnud William Faulkner. Ella Ilbaku viimne tantsuturnee oli kangelastegu, mõtlen mina, kes ma kunagi ei ole teda laval näinud.

* * *

Möödus kaksteist aastat, ligi kolmteist, siis sattusin temaga jälle kokku – teiste inimeste jutus. Tuli mulle kuidagi lähedale. Vahepeal oli kadunud, minu jaoks ei olnud teda olemas.

Nüüd kuulsin pianist Juta Zacharskilt ja tema emalt Emilie Vaskalt, et nad olid möödunud jõuludeks, 1969. aasta jõuludeks,

Ella Ilbaku enda juurde kutsunud. Ise olid sõitnud mitmeks päevaks ära, jätnud ta üksi.

See teade erutas mu kujutlusvõimet. Hakkasin aimama või koguni nägema, kuidas ta üksinda seal elas, Baltimore'i serval Zacharskite soliidses kivimajas. Tunnen hästi kõiki tube sellel kolmel korrusel. Tean, kus neil on raamaturiulid, kus seisab klaver, kõik asjad tõusevad mu silme ette. Aga Ella Ilbaku silm? Millel see võis peatuma jääda? Seal on rikkalikult raamatuid, mitmesugust kirjandust, ka vene keeles, mida ta muidugi hästi tunneb. Võis võtta sealt mõne pihku, vaadata sisse ja seada siis end mugavalt istuma, et süveneda lugemisse. Klaver võis toaüksinduses oma musta koga väga lähedasena tunduda, nagu vana kaasvõitlejana lavalt... Meeleldi võis pilk peatuda ka viulikastil seal kuski, sest advokaat Casimir Zacharski¹¹ on viulikonstnik... Niisuguses õhkkonnas võis ehk tekkida meeleolu, mis pani ta tantsima üksinduses, kus keegi teda ei näinud. Liikus toast tuppa...

Emilie Vaska ütles: “Tal oli New Yorgis halb tuba, kitsas, läbikäidav. Teadsime, et ta armastab üksindust ja kutsusime ta siia. Maksime ta sõidu kinni, jätsime talle sada dollarit ja toidud...”

“Pühaderoad?”

“Tal on omad toidud, igat asja ta ei söö. Kord ma küsisin temalt, kas röstin sulle saia. Saia? Seda mürki! Valmistab endale ise jogurtit ja muud. Nüüd me teame, mida ta sööb. Pakume talle ka oma toitu, kui meile tuleb.”

“Et ta üksindust armastab, seda ma tean juba ta “Hirvest”,” ütlesin ma.

“Jah, aga ta armastab ka palju kirjutada. Ma saan temalt iga paari päeva tagant kirja,” vastas Emilie Vaska.

“Millest ta kirjutab?”

“Kõik ta kirjad on filosoofilised. Vahel vaidleme.”

¹⁰ Kirjutis “Ella Ilbak Montrealis” ilmus ajalehes Meie Elu 14. novembril 1957 (nr. 46, lk. 10).

¹¹ Casimir Zacharski (s. 1921) – Poola päritolu advokaat, abielus Juta Vaskaga, olnud tegev eesti organisatsioonides Baltimore'is.

“Nii et üksi ta siiski ei ole. Suhtleb kirja teel.”

“Tal on Ühendriikides, vist Detroitis, kaksikode,¹² keda ta Ameerikas elades näinud ei ole. Ma olen talle vahel ütelnud, kuidas sa niiviisi saad, ei lähe teda vaatama. Ta ütleb, et meil on kirjavahetus, mul ei ole mingit vajadust teda näha.”

“Ta rahakott ehk ei lubagi nii pikka reisi teha,” arvasin ma.

“Ometi on ta pikki reise teinud. Kanjonides käinud ja...”

“Millest ta elab?”

“Pensionist.”

“See ei ole vist kuigi suur.”

“Üheksakümmend dollarit kuus.”

“Väga vähe. Kuidas ta sellest elatud saab?”

“Ta armastab ikka ütelda, et rahal ei ole tema jaoks mingit tähtsust, aga ometi on tal seda vaja. Pool pensioni läheb üüriks.”

“Pool üüriks... Ütlesite, et tal on vilets tuba.”

“Ta kolis nüüd New Yorgist ära Long Islandile oma sugulase juurde. Ta onupojal oli seal maja. Onupoeg suri ära ja tema pojal läks üksinda seal elamine raskeks, siis Ilbak kutsuti sinna.”

“Tema elu läks siis kergemaks,” arvasin ma.

“Ta maksab ka seal üüri. Nelikümmend viis dollarit kuus. Aga talle meeldib seal. Looduslikult ilus koht.”

“Kindlasti parem kui linnas,” olin ma kindel. “Ta on mõnigi kord teil käinud...”

“Kui ta meil käib, siis ma saan alati palju naerda,” ütles Emilie Vaska.

“On tal hea huumorimeel?”

“Mulle teevad nalja ta liigutused, millega ta oma sõnu saadab. Nii hoogsad, et... Ükskord öösi kella kahe ajal lõi rusikaga vastu lauda nii kõvasti, et koer hakkas all haukuma ja mu mees jooksis üles vaatama, mis on juhtunud.”

“Ta tantsib edasi,” ütlesin ma. “Omal ajal

olid ta käed need, mis väljendasid laval väga efektselt “Leeki”. Eks need näita siis eraluskis seda, mis ta hinges põleb.”

“Tantsib edasi,” kordas Emilie Vaska. “Ükskord ma ütlesin talle “tantsija”. “Mis? Mina tantsija? Ma ei ole kunagi tantsinud.””

“Tal võib õigus olla,” ütlesin ma. Mulle meenus Woldemar Mettuse arvamus temast. Küsisin, mida tal Ella Ilbaku kohta ütelda on. Kirja teel muidugi. Ta vastas, et viimati oli Ilbakuga koos kuski Taanis. Ajasid elavalt juttu. “Tema tantsudest püsib “Leek” mul kustumatult meeles, aga rohkem midagi. Tema kunst on minu jaoks liiga raskepärane, mis just hästi ei sobi sõnaga “tants”. Niiviisi ütleb W. Mettus¹³.”

“Ei ole tantsija...” kordasin ma. “Kui ma ei eksi, siis on seda enda kohta ütelnud ka Isadora Duncan. Ta on ilupreester või midagi taolist. Ilbak ütleb: “Ikka olen tundnud tantsu kui luuletuse loomist.””

“Ta ütleb järsult, aga laseb ka endale ütelda,” sõnas Emilie Vaska Ilbaku kui inimese iseloomustamiseks.

* * *

Ma saatsin talle kirja. See oli 27. veebruaril 1970. Ütlesin, et meil jäi omal ajal kiriku kohvilauas jutt nagu pooleli. Kas jätkame? Tahaksin teid lähemalt tundma õppida. Oli heameel kuulda, et olete halvemast korterist paremasse kolinud. Oleks tore, kui teie oma nüüdset olemist veidi kirjeldaksite, nii et ma saaksin pildi sellest, mis on tubades, aga ka akende taga. Elate küll minust tükki maad põhjapool, aga kardinal peaks nüüd juba ka teie kandis laulma – see tore punane lind.

“Jah, linnud juba laulavad,” vastas Ella Ilbak. “Kui ma hommikul oma väikesest soome kohvikannust kohvipuru murule puistan – seda ei tohtivat lasta torustikku – siis kuulen lindu, mis kaugelt sugulane õilsale ööbikule – tal on mõned selle paljudest kantsidest.

Roslyn Heights on nendest pisikestest aedlinnadest, kus igal majal muru ja puud ja põõsad ja mõnel koer. New Yorgist tulles jahmatad, kui näed, et laupäeval suur kollane veok keerutab ümmargust harja saba all

¹² Hilda Ilbak.

¹³ W. Mettuse kirjust P. Krustenile 4. novembril 1970. P. Krusteni käega kirjutatud väljavõte nimetatud kirjust asub EKLA-s (reg. 1999/144).

– pühkides linna tänavat!!! Ja selle järele näeb tänav ka välja. Könnin seal ainult mina, sest elanikud astuvad majast autosse ja autost majja... ainult.

Elan kadunud onupoja majas, kus vaid selle poeg elab, keda näeb üsna harva nädalalõppudel. Ta tuleb hilja töölt... Selle – Jaani – õde Heldi [– –] arvas, et ma peaksin siia tulema elama ja et sellest üürist jätkuvat, mis ma New Yorgis eestlaste perekondades elades maksan. [– –] Mulle meeldib, et maja on telliskivist – kodumaja Tartus oli ka sarnane. Heldi perega tuleb – tunni tee tagant – igal laupäeval ja viib mind siis ka “sisse” ostma.

[– –] Ma nokitsen midagi sulega – visalt – ja loen palju. Vähe ilukirjandust, aga palju asju, mille kohta ehk küsite: kas teie niisugust asja usute? No loen seepärast, et saada teada ja ei oleks vaja “uskuda”. Väga palju põnevaid asju on ja ma palju panen tähtsust sellele, et ma hakkam õhtule lähemale saama – üks ülimalt meeldiv asjaolu.

Vanadusehaigusi pole ja loodan, et saan ilma nendeta läbi. Hirmus harva saab mõtteid vahetada – sest mis mulle tundub väärtuslik, näen, ei ole teise silmis üldse tähelepanu väärt [– –].

Ühte minu kolmesse aknasse just paisatab loojuv päike... Ta läheb puude taha... Milline luksus monsterlinna külje all.

Juba poolenisti läinud...”

Ning ta küsis selles kirjas: “Kuidas see küll juhtus või on, et tundsite huvi E[lla] I[lbaku] vastu?”¹⁴

Ma hakkasin linnust peale. Ütlesin, et kui ta meenutas ööbikut, siis see oli laulu- või irvrästas, *mocking bird*¹⁵, et nägin teda hetkel, kui ta kuulatas teda väljas, poolkummargil, ise valades kohvipuru murule, pea natuke viltu. Selge pilt tõusis silme ette. Olen New Yorgis elanud ja tean, kui ropult mustad on seal mõnel pool tänavad. Saan siis ka aru, et teile teie praeguses elukohas tundub sümpaatsena kollane veok, mis ümmargust harja keerutades puhastab tänavaid. Ta teeb seda ka meie kandis. Püüdis puhtad tänavad siiski ei ole. Oma jalutuskäikudel leian alatasa raha, täitesulepäid, neid, mida Eestis nimetatakse pastapliiat-

siteks, ja daamide käekelli. Aga teie tahtsite teada, kust ma leidsin idee teiega kirjavahetusse astumiseks. Seda vist ei oskagi seletada. Mingit tõmbamist olen ammu tundnud. Tõtt öelda on mul ka mõningaid küsimusi, mida olen tahtnud teile esitada. Tulen kohe ühega välja. Visnapuu kirjutab oma mälestustekogus “Päike ja jõgi”, lehekülj 286: “Ma ei ole oma elus just vähe naised tundnud, kuid kolme suurt nende hulgast tahaksin küll esile tõsta, kes oma tugeva vitaalsuse ja sünnipärase peene intelligent- susega on igasuguses boheemlikus olukorras jäänud daamiks. Üks neist oli Marie Under. Ja teised on Isadora Duncan ja meie tantsitar Ella Ilbak.”¹⁶ Noh nii, nüüd oleks huvitav Teilt kuulda, kui suur oli sellises “boheemlikus olukorras” oht kaotada oma daamilikkust.¹⁷

Ilbak vastas: “Kui ma Visna mälestustes seda daamiks jäämise lugu lugesin – ma olin imestunud! Mille järgi ta otsustab? Sest ma ei mäleta mingit sarnast boheemlikku seisukorda, kus oleks muid kui daamisid koostegevaid olnud.

Kõige esimest korda nägin “Siurut” Tallinna kohvikus, kuhu Tuglas mind kutsus ja tegi mind Printsessile, Page’ile ja Doge’ile tuttavaks – seekord Visna ega Gailit polnud seal. Ma olin siis hästi “äbarik” – nagu mulgis öeldakse – Petrogradist koolist tulnud ja veel igati koolid pooleli. Ma suure huviga vaatasin ja Tuglas isegi pärast “usaldas” minu teadmisse, et M. U[-lt] varsti ilmub raamat, mis saab olema sensatsiooniline julguse poolest (“Sonetid”).

Siis on – veel senini – et ma ei joo. Mitte voorusest, mulle ei maitse. Ja, kui oligi lõbus koosviibimine, Gailit ütles: “Mis pagan see on, midagi sa ei joo ja oled meist hoogsamas hoos.” Aga see hoog oli kõik kõnes ja ütlemises, arvamises, leidmises ja oletamises.

¹⁴ E. Ilbak kirjas 8. märtsil 1970 ja asub EKLA-s (reg. 1999/144).

¹⁵ Püüdis-pilalind (ingl. k.)

¹⁶ H. Visnapuu. Päike ja jõgi. EKK, Lund, 1951, lk. 286.

¹⁷ Refereeritud P. Krusteni kirjast 12. märtsil 1970. EKLA reg. 1999/144.

Siis ka – mina ikka pean varsti koosviibimiselt lahkuma, siis, kui sellel on hari. Mul oli huvitav vaadata, kuis alkohol kellesegi mõjus, aga ma kunagi ei viibinud [seal], kus keegi oleks end mitteväärikalt ülal pidanud. A. Alle vaid peale poolakeelse entusiastliku kõne võttis veel paar klaasi ja ütles vahel ropema sõna. Sellest, nägin, teistel mees- telgi oli kahju...

Veel hullem – ma pole kunagi elus olnud seltskonnas, kus naised oleksid mitteaegadeks muutunud...

Mul ei ole boheemluse madalseisu kohta midagi kritiseerivat ütelda – üldiselt vaid meenutan, et mul on inimesest *kahju*, kui temast *miski* võimust saab, mis teda alavääristab, olgu see vihahoog või armukadeduse väljendus. Ja kui viin inimese mitte-endaks muudab, on mul piinlik..."¹⁸

* * *

Kui meie nüüd tunnistame, et mahakiskuvat ohtu ei olnud, kas me ei kisu siis seega maha templit, mille Visnapuu on teie jumaldamiseks ehitanud? Ehk oleks pidanud ikkagi ütleva, et oht oli siiski olemas. Viimases sõjas kiideti vahel vaenlast selleks, et oma meeste vaprust seda enam esile tõsta. Linn oli mahajäetud, aga sõjateates öeldi, et pärast raskeid võitlusi meie väed valutasid selle.¹⁹

Ella Ilbak vastas: "Ei saa olla Teiega täiesti ühel nõul, kui ütlete, et sõjas vaenlase vaprust kiidetakse, et sellega rõhutada oma meeste sangarikkust.

Eriti vanas klassilises kirjanduses olen kindel, et see kiitmine oli siiras – sõda oli siis au-asi ja "professionaalset" täiuslikkust, kumbal pool see ka ei olnud, imetleti...

Budapestis – Budas nimelt, mäe peal – on senini ausammas viimasele Türgi sultanile, kes Ungarit ründas ja seal langes – ausammas on ta vahvuse hindamiseks.

[– –] Siurulastest on meeles üks oleng, mis tehti Tartus Ernst Enno vastuvõtuks. Oli hästi vaimurikas oleng. Tulin küll jälle enne laialiminemist ära, aga meeles on just üks kõne Julius Genssilt. See oleng oli peale Tartu vabanemist enamlastest. Kõneldi Tartust põgenemisest Richard Rohti sõjameheliku juhtimise all. Kui regesid öösel kinni peeti enamlaste poolt küsimusega, kes liigub, vastanud Roht müristades: "Jedet pehvõi estonskij santlagerskij polk." Seda Te olete kuulnud muidugi. Sellel olengul pidas Genss kõne: "Igal polgul on oma juut – rätsep..." Ta mõtles ennast. See oli *ilus* ja siiras kõne.

Hiljem, palju aastaid hiljem, kui teda Tartus kohtasin ja ta eesti keele oskust kiitsin, lausus ta: "Mis mina. Aga mu poeg – ta õpib ju eesti keelt koolis."

Ja toosama Genss andis Eesti ära, kui kommuud tulid... Raske uskuda, ei mõista inimeste mõtlemist..."²⁰

Ma vastasin Ilbakule, et Genss ei andnud Eestit ära. Kas ei pidanud juudist polgurätsep hädapärast teise üksusesse üle minema? Sakslaste tulles ta ei võinud ju Eestisse jääda. Mäletan, sakslased olid juba sees, kui kohtasin Tartus, kus ma tollal elas, ühel vaikselt, tühjal tänaval naist, kelle valge käsi hoidis näo eest musta rätti. Ainult silmad paistsid välja. Minuga kohakuti jõudes usaldas ta rätikut veidi avada, nii et ma tundsin ta ära: üks juuditari Tallinnast. Kõnelesime paar sõna. Ta oli tulnud kellegagi kohtuma, ühe Tallinna advokaadiga. Ma ei tea, kas see kohale ilmus või mitte. Kui ilmuski, mis nõu nad enam oskasid leida? Pidin pärast seda mitmel korral kahetsedes mõtlema, et miks ta jäi Eestisse. Praegugi veel tõuseb ta mu silme ette, valge nägu vaatab nagu mulla ääre vahelt välja – musta räti varjust.

* * *

"Oma mälestustes teie jutustate lapsepõlve-valsist, millele järgnes raske kopsupõletik. Ütlete seal: "See oli esimene kord, kus "vals" viis mu peaaegu surma suhu..." Siit jääb mulje, nagu oleks tants seda ka hiljem teinud. Kas on?"²¹

¹⁸ E. Ilbak kirjutas 17. märtsil 1970. EKLA reg. 1999/144.

¹⁹ Refereeritud kirjast 25. märts 1970. EKLA reg. 1999/144.

²⁰ E. Ilbak kirjutas 7. aprillil 1970. EKLA reg. 1999/144.

“Jah, lavale sai mindud mitu korda palavikus. Ja seni, kui seal tegutsed, ei tunnegi viga. Arvasin kord, et kui jalgi puuduks, siis eesriide avanedes oleks vist see ka omal kohal.

Kõige hullem oli 1936 (vist?) Soomes. Oli kevadine gripiepideemia, “kõik” olid haiged. Kaks päeva enne esinemist nägin Väisäneni²² Kalevalaseuras ja ta küsis: “Kas teie...?” Ja siis vist taipas, et ma ei tohi ju haige olla, esinimine ees... Aga ma olin, ja rängasti... Ja läksin lavale.

See oli ainulaadne kogemus. Ma natuke vist liikusin ja kõndisin, nagu unes. Mul oli nii ükskõik, kõik ja kõik. Kui teisel päeval tohter toodi, arvas see: “Nii ei saa ju teie esinema minna.” – “Ma juba esinesin eile õhtul.” Siis jäi arst vait ja vaatas ja arvas, et ma pean imelikust ainest olema, et ma täna veel elus olen...

Na ja... infektsioon läks bronhidesse – olin kuus kuud Budapestis sanatooriumis selle tagajärjel... Publik Helsingis muidugi ei teadnud – arvas, et Ilbak on vanaks läinud...”²³

* * *

“Kui hea, kui ei ole ruttu.”

Neid sõnu teie muidugi tunnete, kuna need on teie raamatust,²⁴ ütlesin ma ja sain siis kuulda, mida ta tänapäeva inimestest arvab.

“Üks tuttav, kes läks hiljuti Itaalias – San Remos – mehele, kurdab itaallaste aeglase, “vanamoelise” tempo üle... Temale on võõras see “Kui hea on, kui ei ole ruttu.” Tema tahab raginat. Praegusel ajal on inimeste tundlikkus toores, kõigil on vaja raginat, prahvatust, kolakat, ka kirjanduses, muusikas, maalisis... Ei mingit hinge kinni pidamist, kikivarvul lähenemist, mütsi maha võtmist – ei kunagi vaikset naeratust selleks, mida muul teel ei saagi avaldada...”²⁵

* * *

Aga meie rääkisime ka kevadest. Ta kirjutab: “Näib niiviisi, et sellel aastal ka tuleb kevade – murul on roheline varjund külge tulnud... Aga aed on – ja eriti vastu tänavat – mineva-aastaseid lehti täis. Ma ei ole aia-

töö tegija ega üldse füüsilise rabelemise harastaja. (*Kuidas te siis tantsisite, küsite. Ja... jaa!!! See ei olnud füüsiline.*) Ma armastan mõnd lille istutada, teda iga päev imetleda ja kasta, anda vett armastan! Ka ei ole mul siin ei kindaid ega jalanõusid, et ma läheksin lehti ja rämpsu riisuma... [---] Aga ma ütlesin onutütrele Heldile, kui ta mind siia kutsus: “Ma ei taha füüsilisi kohustusi enda peale võtta.” “Ei, ei, mingeid kohustusi ei ole, oled üürnik nagu linnas...”

Aga see aed on hirmus *sedasi!*²⁶ hüüab Ella Ilbak. Ta peab koristama hakkama, et kevadine aed rõõmustamise asemel ei riivaks oma inetusega ta ilumeelt. Kas hakata koristama või... minna sealt minema?

* * *

Tal on kohti, kuhu minna. Kevadpüha kaart tuli Yonkersist ühe eesti daami kodust. Lubas sinna jääda 9. maini. Ega tal sealgi hea olnud. Oli haigestunud. Ja kui haigus hakkas taganema, siis tegi vaeva kellegi lähedalolek.

“Kõhimine lõpetatud, oleks olemine seal Yonkersis hästi kena ja vagusi olnud, aga tuli keegi mulle “seltsi” ja “selts”, eriti kui olen vigane, on mulle hirmus asi! Eriti kui “selts” räägib, räägib ja räägib... Ja iga lause minult toob uue kõha, nii et seda jutulaavat ei saa ka mitte kuhugi suunata. See oli hammaste kiristamiseni hirmus! Ja pidin ütlema, et “selts” jätaks mind üksi. Imestan, kuidas inimene *ei* mõista teise enesetunnet. [---]

²¹ P. Krusten kirjutas 25. märtsil 1970. EKLA reg. 1999/144. Kõnealused E. Ilbaku mälestused on katked tema teosest “Otsekui hirv kisendab...” ja ilmusid pealkirja all “See oli lapsepõlv” ajakirjas Tulimuld (1952, nr. 6, lk. 366–368).

²² Armas Väisänen (1890–1969) – Soome folklorist ja muusikateadlane, Kalevalaseura sekretär 1930. aastast ja juhataja 1942–1962.

²³ E. Ilbak kirjutas 7. aprillil 1970. EKLA reg. 1999/144.

²⁴ “Tuvil ei olnud ruttu. Kui hea, kui ei ole ruttu! Kuis inimväärikust alandav on suurlinnade toores tormamine ja ragin. – E. Ilbak. Kumisev kannel. New York. Kirjastus Kultuur, 1966, lk. 53.

²⁵ E. Ilbak kirjutas 7. aprillil 1970. EKLA reg. 1999/144.

²⁶ Sealsamas.

Mulle ei ole vaja üteldagi, ma tunnen, kuulen, näen kuidas teisel on ja olen ikka herk ja valmis võimalusele, et ma võiks teist segada.”²⁷

* * *

Küsisin temalt, kui palju tal on ühist tema kahe romaani peategelase Tuvi Malmiga.

Ilbak vastas: “Rohkem, kui saab seletada. Samuti on mu lihast ja verest Jaan, Tiina, vana Liisa ja Paas. Ja see vallavaene, kes tooli põhju parandas.”²⁸

Ta tunnistas, et “Kumisev kannel” on palju enam autobiograafiline kui ta isikulooline mälestusteraamat “Otsekuu hirv kisendab”.

Ta olevat palju mõtelnud sõnade üle, mis Tuglas talle omal ajal ütles: “Sa nagu ei olekski elav inimene, nagu oleksid klaasseinte vahel.” Ilbak arvab, et ta näib teistele sellisena just siis, kui “ma olen ise ega kohenda end teise fookusesse”. Varakult ta on märganud, et mis temale on loomulik, see tundub teistele sageli “tehtud”. See oli muidugi ebamugav tõdemus, mis võis panna kannatama. Aga kui nooruki kätte sattusid esimesed india mõtteviisiga raamatud, siis “oli mu rõõm täiesti kirjeldamatu, sest nägin: nõnda *tohib* ju ometi tunda ja mõelda!!! Ma olin nagu oma õige *päritolu* kohanud. Ja olen kasvanud ja kasvatanud end selles suunas, mis mulle loomulik – olgugi mu ümbruskonnale võõras. India mõte lubas mind ka suurt ringi tehes ristiisu *lahti mõistatada*.”²⁹

Ütles, et on täiesti raamatuinimene. Juba kolmkümmend aastat on lugenud suuredusklaasiga. Istub raamatuga öösi ühe-kaheni. Ja mida ta loeb? Ilukirjandust kõige vähem, “kuid mõtteteadust, enamikus hominikumaist, võrdlevat usuteadust. Praegu võtan korrespondentskursust inimese esoteerilisest loomusest – sinna käivad vanade

egiptlaste ja kreeklaste müsteeriumide saladused, mida moodne aatomi- ja bioloogiline teadus oskab hirmus põnevalt selgeks teha...

Muuseas, aprillikuu “Reader’s Digestis” on huvitav psühho-bioloogiline artikkel mälu rakukeste funktsioonist. Ikka on mind huvitanud astronoomia. [– – –] Kolmkümmend aastat loen ka astroloogilist kirjandust ja kõige pahna seas on Ameerikas kaks head kuukirja. See *teadus* on mind vägevasti aidanud inimeste tundmises, nende käitumise üle mitte imestama pannes. Vähe käin nüüd kunstinäitustel, kuid loen, mis ajakirjad toovad. Ma *ei* lähe kaasa moodsa abstraktse kunstiga, aga vaatan ja tudeerin. Meie elame kunsti madalseisaku ajangut. Astroloogiline väljavaade lubab siiski sellest seksi kaosest pääsmist. Ei saa ju enam kinno minna. Mind teeb roppus kurjaks.

[– – –] Toitlusteadus on mind ikka huvitanud. Ju emalt sain selleks alguse. Olen 17 aastat taimetoitlane. Palju on selles teaduses juba selgust – aga! Keegi pole huvitunud, süüakse end surnuks ja haigeks, industrialistidest selleks avitatud...

Loodus on mu palveraamat. Ja mul on tarvidus palju palvetada. Palve ei ole mitte santimine: anna! anna! tee! too! See on tung, püüe ja *andumine*, inimese ÕIGE päritolu ja ühenduse otsimine selle “keskusega”. *Mis kõik on*, on ülesaamine vale ettekujutusest, et ma *ise* ja nõnda edasi...

[– – –] Meediumite lood mind *väga pikalt* ei huvita, selleks mul ei jää aega. Ma tean, see on reaalne dimensioon ja sellega võib ühendust saada.

Muusika – BACH! – on mu elu tähtis tegur.

[– – –] Millises zodiaagi märgis on Teie päike?³⁰

* * *

Mõnedki inimesed on ta kohta ta romaanide põhjal ütelnud, et ta elab teises maailmas. Aga ta laseb seda ka ise oma romaani-des ütelda Tuvi Malmi ja ta venna kohta.

* * *

²⁷ E. Ilbak kirjutas 17. mail 1970. EKLA reg. 1999/144.

²⁸ Sealsamas.

²⁹ Sealsamas.

³⁰ Sealsamas.

Ta käekiri on niisugune, et mõnda sõna tuleb tükk aega uurida enne, kui aru saad. Vahel ei saagi aru. Lased siis seista nädalaid ja kuid, vahetevahel vaatad jälle, kuni ühel päeval mõistatus selgub.

Mida grafoloogid ta käekirjast on välja lugenud? Kas seda, et ta iseloomgi on selline, millest igauks aru ei saa?

* * *

“Armas Ella Ilbak, tänan Teid Teie viimase kirja eest, mis oli sisukas ja huvitav.

Vahepeal kartsin, et olete oma külaskäigul tõsiselt haigestunud. Nüüd olete siis jälle kodus. Ma arvan, et võin seda kohta niiviisi nimetada, sest see on ju Teie kodu.”³¹

* * *

Ta vastas: “Miks mu viimane kiri oli tuumakam – ma sain seal ütelda: “Kumisev kanal” on biograafiline.

Kui keegi Teile ütleb, et soovin teid tundma õppida, rääkige enesest. Kust kohalt Teie algaks peale???

[– – –] Mis me *teeme*, on vaid teise järgu tähtsusega. Mis me *mõtleme*, see on... see on... see on! Sellest on tegu, teo puudumine tingitud.

Mis juhtus, on mulle ikka vähem huvitav (sellepärast ma ei salli tavalist külajuttu) kui see, mida ta mõtles, ära tundis ehk ära ei tundnud.”³²

“Arvate, et olen kodus. Ei ole. Sarnast asja ei olegi! Olen üürnik ja ikka katsun naeratada, et teistel oleks mugav – alati. Mis *mina* tunnen, on minu asi ja sellega ei tule kedagi koormata...

[– – –] Ma olen siin majas peaaegu alati ükski, see on tore. Ja on rohelist...”³³

* * *

“Kallis Pedro Krusten, siin ei ole ju jaanipäeva.

Olen Teiega palju juttu ajanud, aga paberini pole jõudnud. [– – –]

Minu akna all enne koitu ei laulnud irt-rästas, vaid see, kes teeb tür-lüt, tür-lüt.”³⁴

* * *

Tür-lüt, tür-lüt... See oli siis *robin*.³⁵ Ees-tikeelne nimetus punarindne rästas. Punane ta rind küll ei ole, pigem roostekarva pruun.

* * *

“Olete Teie lugenud dr. Viktor E. Frankl'i “Man's search for the meaning”. Mees on Viini suurem psühhoterapist (või on eesti keeli terapeut?).”³⁶

Vastasin Ilbakule, et ma ei ole selle terapeudi teost lugenud. Minu lugemine on viimasel ajal olnud üldse juhuslikku laadi. Neil päevil sattusid meie majja Rousseau “Pihtimused” – “Confessions”. Mõtlesin, et see on nüüd küll minu jaoks midagi aegunud, kuid heitsin siiski pilgu sisse. Ega saanud enam lahti, hakkas tõmbama. Millega? Mulle meeldib see, kui salgamata juletakse jutustada oma puudustest, nõrkustest, vigadest ja isegi süütegudest. See inimlik külg ongi, mis ei ole lasknud raamatul vananeda, vaid paelub lugejat tänapäevalgi.

Jään ootama Teie pihtimust.

* * *

“Miks Te pole mulle ütelnud: kirjutage “Hirve” teine osa? “Hirv” lõpeb ju 1939. aastal.”³⁷ Ning ta teatas, et kirjutab teist osa.

* * *

“Lugesin uuesti teie “Hirve” ja pean ütleva, meeldib see teile või mitte, et “Hirv” pakub mulle rohkem kui teie romaanid.”³⁸

* * *

³¹ P. Krusteni kiri pole EKLA-sse jõudnud.

³² E. Ilbak kirjas 3. juunil 1970. EKLA reg. 1999/144.

³³ E. Ilbak kirjas 28. juunil 1970. EKLA reg. 1999/144.

³⁴ E. Ilbak kirjas 24. juunil 1970. EKLA reg. 1999/144.

³⁵ Punarind (ingl. k.).

³⁶ E. Ilbak kirjas 24. juunil 1970. EKLA reg. 1999/144.

³⁷ E. Ilbak kirjas 3. juunil 1970. EKLA reg. 1999/144.

³⁸ P. Krusten kirjas 9. juunil 1970. EKLA reg. 1999/144.

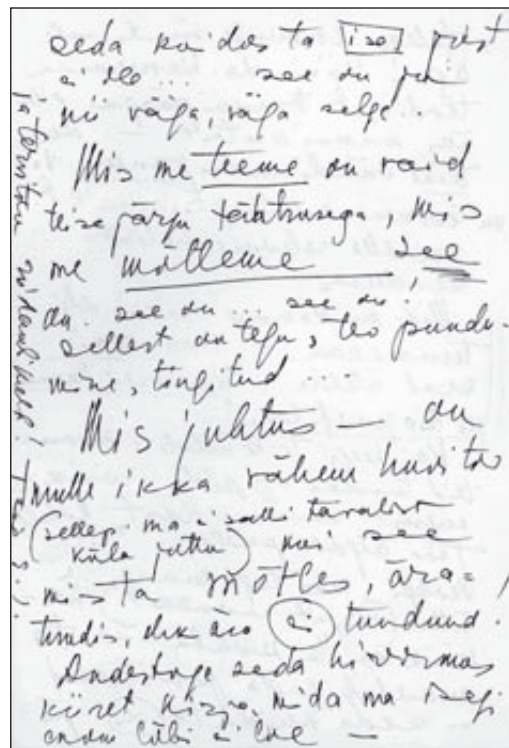
Ilbak ütles: ““Hirv” on hästi kirjutatud – kirjanduslikult kohati küll hästi koledasti. Ma ei imesta, et Te järgmistest raamatutest vähem osa saate. Kes neist lugu pidas oli Olev Parlo.³⁹ Tema rääkis ikka minu stiilist (see on sedavõrd spontaanne, et seal mingit vaeva pole nähtud) ja isegi ütles: “Kui noored minu käest küsivad, mida nad stiili mõttes peaksid lugema, vastan: lugege Ilbakut.” Oh, ja ärge pidage seda edvistamiseks, kui ütlen, et mulle inimesed on kirjutanud, helistanud, keda vähe tunnen, üteldes, kui palju raamat (ka “Kannel”) neile on andnud. [—] Keegi, kes ei ole eestlane, aga kirjandusega tegutseb, kes sõnaraamatut peab tarvitama eesti keelt lugedes, tema ütleb: “Extraordinary book...”⁴⁰ Ma muidugi võinuksin väga kergesti seda kõik ütle mata jätta. Teie ei tahtnudki mu raamatutest teada, vaid minust. Aga minule ei ütle *faktid* inimese elus mitte teda ennast kirjeldavat... Mulle on inimene mitte see, mis temaga sünnib, juhtub, vaid mis ta mõtleb, kuidas suhtub...

Mis *asju* minust kõik ei ole räägitud!! Ja meenub üks naine, kes ütles: “Siis sina ei võrdle ennast kellegi teisega?” Ja ta oli väga imestunud.

Ei võrdle! Kellegi teisega [ei võrdle], *vaid* sellega, mis minule on ideaaliks ja sinnani ma kunagi ei küüni... Ma pole kunagi saanud *endaga* rahul olla... Kui mind on kiidetud, siis põhjustel, mis ma pole loonud, teinud, vaid mis mulle on antud. Kuidas ma saan siis seda enda *teeneks* pidada?

[– – –] Mul on üks kindel teadmine ja lootus: niipea, kui meie siit dimensioonist pääseme, oleme... Aga lugege Swedenborgi, 16. aastasaja ühte suurimat teadlast, kellel oli eriline anne meie järgmisesse dimensiooni näha, kes täpselt on *näinud*, mis inimesega on, kui ta sureb. Põnev lugemine. Ma ei ole palju ta raamatutest lugenud, need on tema-aegsest ladina keelest tõlgitud, isegi inglise keeles vahel mitte kerge mõista... Saate raamatukogust ehk pooleteise dollari eest: Emanuel Swedenborg “Heaven and its wonders and hell”. Ärge kokkuge, samu asju praegused teadlased nimetavad teiste nimega, aga “*asjad*” need on. [– – –]

Seni kui me selles dimensioonis oleme, on loomulik, et meid kõik ei mõista. Ainult need, kelle “pillil on samad keeled peal”, teevad sama muusikat. See nii loomulik.”⁴¹

Ella Ilbaku kiri.

³⁹ Olev Parlo (1903–1968) – Eestis töötanud emakeele ja kirjanduse õpetajana, teinud kaastööd ajakirjadele. Paguluses tegutses aktiivselt eesti organisatsioonides ja avaldas artikleid perioodikas, oli Eesti Kirjanike Kooperatiivi esindaja USA-s.

⁴⁰ Erakordne raamat (ingl. k.)

⁴¹ E. Ilbak kirjas 28. juunil 1970. EKLA reg.1999/144.